

RADOVI	Volumen 26	Broj 26	59 — 64	Zagreb, 1991.
--------	------------	---------	---------	---------------

UDK 911.3:711(497.13)

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

OSNOVNE RAZVOJNE KARAKTERISTIKE CENTRALNIH NASELJA NIZEGA REDA U REPUBLICI HRVATSKOJ

ADOLF MALIĆ

Centralna naselja kao središnja, žarišna mjesta okolnog prostora po logici stvari trebala bi značajnije u ovoj fazi razvoja naših agrarnih područja koncentrirati stanovništvo. Provedena analiza centralnih naselja III. i II. stupnja, kao centara nižega reda, pokazala je da još uvijek postoji značajnija koncentracija stanovništva u ta naselja na razini cijele Hrvatske. Primjeri centralnih naselja II. stupnja iz Središnje Hrvatske upućuju na jačanje procesa koncentracije stanovništva u te centre u periodu između 1971. i 1991. godine, što nije bilo izrazito u periodu 1948. do 1971. godine.

Basic Development Characteristics of Central Places with Lower Centrality Degree in Croatia

Central settlements, as focal places of their surrounding area, should consequently concentrate more significantly the population in the present stage of development of our agrarian areas. The analyses of central places of IIIrd and the IInd degree, as centers of lower centrality degree, showed that there is still existing significant concentration of population in these settlements, on the level of the whole Croatia. The examples of central places of the IInd degree indicate on the strengthening processes of the population concentration in these centers in the period between 1971 and 1991, which was not expressed in the period between 1948 and until 1971.

1. Uvod

Pod centralnim naseljima podrazumijevamo samo ona mjesta koja posjeduju određene uslužne funkci-

je ili djelatnosti, obično u tercijarnom i kvartarnom sektoru, a služe i stanovništvu okolnih bližih i drugih pa i udaljenijih naselja. Glavna funkcija centralnog karaktera pripada sferi uprave, trgovine, za-

natskih usluga, školstva, kulture i zdravstva.¹

Stvaranje centralnih naselja odražava razvojnu diferencijaciju unutar naselja u sklopu određenog područja. Njihov broj, struktura i kvaliteta opsluživanja dobro odražavaju razvojne tendencije u naseljenosti ali i gospodarske razvojne tokove u prostoru.

Svrha je ovoga rada bolje upoznavanje osnovnih razvojnih karakteristika centralnih naselja nižega reda, kao svojevrstan doprinos boljem upoznavanju razvojnih pravaca uži agrarnih sredina oslonjenih

upravo u svakodnevnom društvenom i gospodarskom životu na takva naselja.

Pitanje kojem želimo posvetiti posebnu pozornost u ovom radu jest: održava li se i koliko koncentracija centralnih funkcija u nekim naseljima na njihov razvoj i postaju li ona i stvarno razvojna žarišta u svojoj okolici.²

Prema dosadašnjim našim saznanjima, danas u našoj Republici možemo govoriti o 500 centralnih naselja, što znači do 7,6 % ukupnog broja naselja ima centralni karakter u svom prostornom okruženju.

Tab. 1. Broj i raspored centralnih naselja u Hrvatskoj 1991. godine*

Tab. 1. Number and distribution of central places in Croatia 1991

Regija	Centralna naselja prema stupnju centraliteta						Ukupno
	I	II	III	IV	V	VI	
Republika Hrvatska	380	16	90	9	3	1	503
Istočna Hrvatska	81	3	11	2	1	—	98
Središnja Hrvatska	157	10	40	4	—	1	212
Gorska Hrvatska	19	2	7	—	—	—	28
Sjeverno Hrvatsko primorje	56	2	13	1	1	—	73
Južno Hrvatsko primorje	67	3	19	2	1	—	92

* Izvedeno prema radovima I. Crkvenčića i A. Malića.

Kategorizacija centralnih naselja prema hijerarhiji značajnosti centralnih obilježja upućuje na relativnu početnost općih razvojnih procesa. Centralna naselja su još uvijek u svojevrstnom startnom obliku formiranja. Na to osobito upućuje nekonzistentnost hijerarhije centralnih naselja, nedostatak cen-

tralnih naselja II. reda kao značajnih mikroregionalnih centara.

2. Razvojna obilježja centralnih naselja tipa općinskog centra

Mladost transformacijskog procesa kod nas i njegova usporenost u odnosu na europske i svjetske

¹ I. Crkvenčić, Statistička i funkcionalna klasifikacija naselja, Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske, Zagreb, 1976, str. 15.

² Gradovi i centralna naselja višeg stupnja centraliteta još uvijek nisu dostupna svakodnevici života sela ili agrarnih naselja.

tokove, čega smo sve svjesniji, bitno su utjecali da se u nastanku i razvoju centralnih naselja u Republici Hrvatskoj, kao relativno najznačajnija kategorija centralnih naselja jave upravo općinska središta. Glavnina općinskih središta pripada skupini centralnih naselja III. stupnja centraliteta. Centralna naselja oblika glavnog općinskog centra koncentrirala su velik broj centralnih funkcija od kojih mnoge nisu tipične za tu kategoriju već za kategorije nižeg reda: II. i I. stupnja centraliteta, ali i centralnih funkcija tipičnih za IV. stupanj centralnih naselja.

Posljedica snažne koncentracije centralnih funkcija u općinske centre utjecala je i na preseljavanje stanovništva u njih iz njihove neposredne okolice, ali i iz udaljenijih naselja izvan vlastite općine.

Dok je npr. od 1948. godine do 1971. godine broj stanovnika u Hrvatskoj porastao 17 %, dotle je broj stanovnika centralnih naselja porastao 62 %, a necentralnih pao 9 %. Broj stanovnika općinskih središta u navedenom vremenu porastao je 88 %.²

U vremenu od 1971. do 1991. godine nastavio se trend koncentracije stanovništva u općinska središta Hrvatske.

Središnja općinska naselja u posljednjih dvadesetak godina, od 1971. do 1991. godine, uvećala su broj svoga stanovništva 34,1 %. To se na prvi pogled ne mora činiti značajnim, osobito u usporedbi s prethodnim periodom (1948—1971), ali

je važno uočiti da je još uvijek trend koncentracije stanovništva u glavna općinska centralna naselja zadržan.

Istodobno je razvojni trend svih naselja u republici iznosio tek 7,6 %, a naselja koja nemaju središnju općinsku funkciju u znatnom su padu, 13,0 %. Godine 1991. općinska su središta brojem stanovnika premašila ostala naselja u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske i njihov udio iznosi 54,4 %. Regionalne su razlike u kretanju broja stanovnika središnjih općinskih naselja između 1971. i 1981. godine uočljive. Najizraženiji porast imali su općinski centri Južnog Hrvatskog primorja sa 54,3 % porasta, a najmanji porast stanovništva zabilježen je u općinskim centrima Gorske Hrvatske, samo 18,1 %.

Treba upozoriti i na relativno ubrzaniji porast stanovništva općinskih centara u prigradskoj okolici Zagreba, što bi moglo biti znakovito za demografski oporavak zagrebačke okolice. Porast je za centre bivše zajednice općina Zagreba iznosio 48,8 %, a za centre bivše zajednice općina Hrvatskog zagorja 38,6 %.

Relativno slabiji porast općinskih središta u Istočnoj Hrvatskoj može upućivati da je u ovoj regiji počeo proces smirivanja koncentracije stanovništva u centralna naselja III. stupnja i više.

3. Razvojne karakteristike centara II. stupnja centraliteta na primjerima iz Središnje Hrvatske

Ispitivanja razvojnih karakteristika centara II. stupnja centralite-

² M. Friganović, Stanovništvo općinskih središta SR Hrvatske 1948—1971, Zbornik GDH, Zagreb, 1978, str. 87 i 88.

ta ili, prema I. Crkvenčiću⁴, područnih centara proveli smo na 49 naselja toga tipa izvedenih po metodologiji A. Malića.⁵ Područna centralna naselja Središnje Hrvatske prema podacima o kretanju broja stanovništva između 1971. i 1991. godine pokazuju pozitivne razvojne tendencije. Porast broja njihova stanovništva iznosio je za dvadese-

tak godina nešto više od jedne petine u odnosu na 1971. godinu.

U bjelovarskoj, varaždinskoj i zagrebačkoj regiji nema bitnih odstupanja u kretanju broja stanovnika centralnih naselja II. stupnja centraliteta u odnosu na prosjek Središnje Hrvatske. Bitnija odstupanja od prosjeka uočena su na područnim centrima u karlovačkoj re-

Tab. 2. Rasporedba broja stanovnika središnjih općinskih naselja u Republici Hrvatskoj 1971. i 1981. godine po bivšim zajednicama općina i geografskim regijama

Tab. 2. Comparison by number of inhabitants in central commune settlements in Republic of Croatia 1971 and 1981 by ex community unions and geographical regions.

Geografske regije i bivše zajednice općina	Godina		1991.
	1971.	1991.	1971.
Z.O.G Zagreb	769 739	1 027 281	133,5
Z.O. Zagreb	34 047	50 668	148,8
Z.O. Bjelovar	90 767	113 320	124,9
Z.O. Karlovac	56 142	73 096	130,2
Z.O. Sisak	58 092	77 188	132,9
Z.O. Varaždin	52 381	68 115	130,0
Z.O. Hrvatsko zagorje	9 856	13 658	138,6
SREDIŠNJA HRVATSKA	1 071 024	1 423 326	132,9
Z.O. Osijek	283 789	345 555	121,8
ISTOČNA HRVATSKA	283 789	345 555	121,8
Z.O. Lika	18 057	22 876	126,7
Općine Gorskog kotara	16 751	18 233	108,8
GORSKA HRVATSKA	34 808	41 109	118,1
Z.O. Rijeka	249 734	321 011	128,5
Z.O. Rijeka bez Gors. kotara	232 983	302 778	130,0
SJEVERNO HRVATSKO PRIMORJE	232 983	302 778	130,0
Z.O. Dalmacije	308 296	475 666	154,3
JUŽNO HRVATSKO PRIMORJE	308 296	475 666	154,3
REPUBLIKA HRVATSKA	1 930 900	2 588 434	134,1

⁴I. Crkvenčić, Statističke i funkcionalne klasifikacije naselja SR Hrvatske, Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske, Zagreb, 1976, str. 17.

⁵A. Malić, Centralne funkcije i prometne veze naselja Središnje Hrvatske, Zagreb, 1981, str. 66—69.

giji u pozitivnom smislu, te u sisačkoj regiji u negativnom smislu.

U karlovačkoj regiji radi se o naseljima koja su izdvojena u red centara II. stupnja centraliteta unatoč malom broju stanovnika. »Sređivanje« demografskih prilika razvojnim tokovima odrazilo se vrlo

pozitivno na porast upravo naselja centralnog karaktera. Kod regije Siska radi se o četiri naselja: Dubica, Lipovljani, Jasenovac i Sunja, relativno velikim naseljima u kojima centralitet II. stupnja nije toliko snažan da bi privukao veći broj stanovnika.

Tab. 3. Kretanje broja stanovnika centara II. stupnja centraliteta u Središnjoj Hrvatskoj od 1971. do 1991. godine

Tab. 3. *Population trend in the centers of the IInd centrality degree in central Croatia from 1971 until 1991*

R e g i j a	Broj stanovnika		1991.
	1971.	1991.	1971.
Bjelovarska regija	23 676	28 704	121,2
Karlovačka regija	3 887	7 517	193,4
Sisačka regija	8 672	7 863	90,7
Varaždinska regija	16 703	20 953	125,4
Zagrebačka regija	47 525	58 464	123,1
SREDIŠNJA HRVATSKA	100 463	123 501	122,9

4. Zaključak

Analiza općih razvojnih tendencija centralnih naselja nižega stupnja centraliteta (III. i II. stupnja) upućuje na pozitivno kretanje broja stanovnika tih naselja. To je do 1971. godine bilo izuzetno uočljivo kod centara III. stupnja centralite-

ta, uglavnom općinskih središta. Ispitivanja 49 centara nižeg reda, II. stupnja centraliteta (područni centri), pokazala su da je u posljednjih dvadesetak godina pojačana tendencija koncentracije stanovništva i u ta naselja, čak značajnija nego u periodu do 1971. godine.

Literatura i izvori

1. I. Crkvenčić, Statistička i funkcionalna klasifikacija naselja SR Hrvatske, Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske, Zagreb, 1976, str. 5—32.
2. M. Friganović, Stanovništvo općinskih središta SR Hrvatske 1948—1971, Jubilarni zbornik GDH, Zagreb, 1978, str. 88—97.
3. M. Friganović, Još o nekim osobitostima kretanja općinskih središta i ostalih naselja SR Hrvatske (1948—1971), Radovi, br. 15—16, Zagreb, 1980—81, str. 3—11.
4. A. Malić, Centralne funkcije i prometne veze naselja središnje Hrvatske, Zagreb, 1981.
5. M. Korenčić, Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857—1971, Zagreb, 1979.
6. J. Hrženjak, Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj, Zagreb, 1983.
7. Popis stanovništva 1991, RZS Hrvatske, Dokumentacija 810, Zagreb, 1991.

Summary

BASIC DEVELOPMENT CHARACTERISTICS OF CENTRAL PLACES WITH LOWER CENTRALITY DEGREE IN CROATIA

by

Adolf Malić

The analysis of the basic developmental characteristics covered 503 central settlements of Croatia, selected by researches of I. Crkvenčić and A. Malić.

In this work the special attention was given to the settlements of the lower centrality degree, i.e. lower than IIIrd degree. These settlements are distinctive developmental and organizational foci of their surrounding area. Researching the centrality in the seventies it has been observed that

this centrality had very modest reflection on the population increase in the centers of lower degree, especially of the Ist and the IIInd degree. Until 1971 the central settlements of the IIIrd centrality degree, mostly commune centers, were showing the significant concentration of the population from surrounding settlements.

Recently, after 1971, such concentration is taking place in the centers of the IIInd centrality degree has been supported by the documentary evidence.

Dr. Adolf Malić, red. prof.
Geografski odjel PMF
Hrvatska, 41000 Zagreb
Marulićev trg 19.

Recenzenti:

Prof. dr. Ivan Crkvenčić
Prof. dr. Veljko Rogić